

Prikaz

Steven Pinker
**The Better Angels of our Nature:
 Why Violence Has Declined**

New York, Viking Press, 2011, 806 str.

Knjiga harvardskog profesora psihologije Stevena Pinkera *The Better Angels of our Nature*, s podnaslovom *Zašto se nasilje smanjuje*, postavlja i odgovara na neuobičajeno pitanje: Što je pošlo po dobru. Na više od 800 stranica autor navodi brojna arheološka, povijesna, politološka i psihološka istraživanja kojima dokazuje da čovječanstvo od svojih najranijih početaka do danas prolazi kroz procese koje on naziva pacifikacija, civiliziranje i humanitarna revolucija kako bi se na početku 21. stoljeća našlo u najmiroljubivijem razdoblju povijesti. Premda ističe da je čovječanstvo prošlo razdoblja i napretka i pada u barbarstvo, trend smanjenja svih oblika izravnog nasilja, od fizičkog kažnjavanja djece, silovanja i mučenja do ratova između velikih sila, jasan je i iz njega treba izvući pouke.

Kako sam autor ističe, njegov je znanstveni pristup "sinteza kognitivne znanosti, afektivne i kognitivne neuroznanosti, društvene i evolucijske psihologije i drugih znanosti o ljudskoj prirodi ... U skladu s takvim razumijevanjem, naš je um kompleksan sustav kognitivnih i emotivnih sposobnosti, koje duguju svoj ustroj procesima evolucije. Neke sposobnosti (*faculties*) naginju različitim oblicima na-

silja. Druge – 'bolji anđeli naše prirode', riječima Abrahama Lincolna – naginju suradnji i miru. Pad nasilja može se objasniti tako što će se u našem kulturnom i materijalnom okruženju identificirati promjene koje su osigurale da prevagnu naši miroljubiviji motivi."

Teza da živimo u najmiroljubivijem povijesnom razdoblju svakako se kosi s onime što nam "zdrav razum" govori u svjetlu svakodnevnih vijesti o novim žrtvama svakovrsnog nasilja, no naš "zdrav razum", upozorava psiholog Pinker, podložan je kognitivnoj iluziji da se najčešće zbivaju događaji koji se najlakše pamte, a strašno nasilje definitivno se pamti. Nadalje, logika informativnih medija "if it bleeds, it leads" promovira i vijesti i analize koje su "katastrofične". I na kraju, naš odnos prema nasilju uvelike se promijenio: nasilje koje se u dalekoj prošlosti glorificiralo, toleriralo ili uzimalo normalnim danas je povod moralnom zgražanju, osudi i pokretanju akcije da se zaustavi i spriječi.

Kako bi nas "otvorio" za svoje teze i ukazao na naš promijenjeni odnos prema nasilju, autor nas u prvom poglavlju poziva da se prisjetimo grozomornih prizora, ali i zapovijedi ubijanja u *Starom zavjetu*; "totalnih" ratova opisanih u *Ilijadi* i *Odisseji*; krvavih zabava u Rimskom koloseumu te razapinjanja na križ kao sasvim uobičajene kazne; srednjovjekovnih sprava za mučenje i užitka koji su one pružale gledateljstvu; lakoće s kojom su vladari izdavali naloge da se nekoga usmrti (primjerice engleski kralj Henrik VIII); i na kraju *hommagea* koji se iskazivao vojnim pohodima postavljanjem naoružanih konjanika na trgove (za usporedbu, većina spomenika na Drugi svjetski rat spomenici su žrtvama).

Usljedi brutalnosti na koje nas podsjeća povijest Pinker smatra da se trebamo zapitati ne otkuda rat, nego otkuda mir? Iako će se ljudskom prirodom opširnije pozabaviti u posebnim poglavljima, autor nas u drugom poglavljju i opisu pacifikacijskog procesa upozorava da je Hobbes bio dijelom u pravu kad je prirodnim stanjem čovječanstva proglasio stanje rata. Autor svoje tvrdnje podupire podacima o visokoj stopi nasilne smrti među prapovijesnim ljudima te skupinama tzv. lovaca sakupljača i lovaca poljoprivrednika. Hobbes je, barem kad se interpretira iz perspektive teorije igara, bio u pravu i što se tiče razloga za nasilni sukob – konkurencija, strah i reputacija. Poput Hobbesa i Pinker nalazi dokaze da je Levijatan – ili centralizacija i monopoli-zacija nasilja – najbolje rješenje za mir.

Hobbesov poučak nalazi se u pozadini ne samo pacifikacijskog procesa nego i procesa civilizacije, kako ga u trećem poglavljju, u čast Norbertu Elias, naziva Pinker. Radi se o procesu stvaranja modernih država u Europi i usporednom procesu razvoja “blagotvorne” trgovine. Za vrijeme tzv. feudalne anarhije, kad je zemlja bila jedini izvor prihoda, “velikaši” su, u nastojanju da povećaju moć i bogatstvo, išli u pljačkaške pohode jedni na druge. Ta igra nultog zbroja promijenila se s pojavom trgovine u kojoj su ostali igrači vredniji živi nego mrtvi jer proizvode nešto što nama treba, a što ne možemo proizvesti sami, ili bar ne toliko učinkovito. Pinker vrlo visoko cijeni ovaj civilizacijski pomak jer ga, kao i Elias, povezuje s razvojem među-ovisnosti u kojoj se umjesto mačem može ekonomski i društveno napredovati samo ako se u obzir uzmu i potrebe drugih, dakle empatijom. Nadalje, s povećanjem moći kralja i dvora, vrline hrabrosti i bor-

benosti koje su bile korisne u nadmetanju s drugim plemićima ustupile su mjesto novim vrlinama pristojnosti i dostojanstvenosti koje su kralju i njegovoj sviti, kako ističe Pinker, trebale pokazati da su njima obdareni podanici pouzdani administratori, a ne borbom opsjednuti silnici. Budući da je uvjet ekonomskog i društvenog napretka postala pristojnost, počeo je, najprije među aristokracijom, a zatim postupno i u ostalim društvenim slojevima, razvoj lijepih manira – od higijenskih navika do ponašanja za stolom. Pinker slijedi Eliaša u zaključku da se nova pravila koja su postala naša “druga priroda” svode na samokontrolu i obzirnost prema drugima. Elias i Pinker tom procesu civilizacije pripisuju zasluge za ogroman pad pojedinačnog nasilja, najprije u Europi, a zatim i šire. U ostatku poglavlja Pinker pažljivo pokazuje da je nasilje veće u područjima i kulturama gdje postoji snažan kult časti (spominje i čojstvo i junaštvo Crnogoraca i američki Jug) i na društvenim marginama (među siromašnijim i manjinskim stanovništvom), gdje se moćni Levijatan ne usudi provoditi pravdu ili je provodi neučinkovito, pa su ljudi motiviraniji “uzeti pravdu u svoje ruke”. Nasilje također raste, tvrdi autor, s popuštanjem spomenutih civilizacijskih normi i pravila. Liberalnim čitateljima, osobito poklonicima društvenih pokreta 60-ih godina prošlog stoljeća, kakav je po vlastitom priznanju i sam autor, neće biti drago kad pročitaju da je *baby boom* generacija sa svojom tzv. kontrakulturom djelomice odgovorna za ogromno povećanje nasilja u zapadnim zemljama od 60-ih do 80-ih godina prošlog stoljeća. Analizom *rock and roll* ikonografije, popularnih pjesama i načina odijevanja Pinker lako dolazi do zaključka da kod te *generacije*

prevladava ideal odbacivanja stega i otpor prema *sistemu*. Primjerice, tijelo i njegovi užici uzdignuti su iznad “dosadnog” i sputavajućeg “uma”, a kako bi se taj “sputani” um oslobodio, preporučuje se konzumiranje svakovrskih oslobađajućih supstanci (droga). Do ponovnog pada stope nasilne smrti od 90-ih nadalje doći će, sasvim u skladu s teorijom, zbog povećanja učinkovitosti policijskih snaga (Levijatana) i ponovnog razvijanja civilizacijskih normi odgovornosti. Na sreću, ustanovit će Pinker, za smanjenje nasilja nije bilo nužno vratiti svu užtrogost starih manira.

Treći proces koji je, pored pacifikacije i civilizacijskog procesa, doprinio smanjenju nasilja jest *humanitarna revolucija*. Neobično okrutne i danas nezamislive prakse poput spaljivanja na lomači, rezanja noseva i ušiju, gnječenje ljudi u spravama za mučenje – tisućljećima legalne, javne, pozdravljane i k tomu izvori zabave i veselja – nestale su, kao i osjećaji koji su ih pratili. Taj se pomak u svijesti počeo pokazivati, procjenjuje Pinker, u 17. stoljeću, a kulminirao je u 18. On je “odgovoran” i za ukidanje ropstva, smanjenje broja smrtnih kazni, ukidanje dužničkog ropstva i dužničkih zatvora. Autor će istaknuti i relativno usamljene, ali snažne i često satirične glasove (Voltaire, Kant i drugi) protiv tadašnje samorazumljivosti rata i osvajanja. Pinker povezuje humanitarnu revoluciju s tiskarskom revolucijom i dostupnošću tiskane riječi, ponajprije romana. Čitanje romana, primjećuje autor, potiče poistovjećivanje i suosjećanje s likovima, širi imaginaciju i time osjetljivost ljudi na tuđu patnju. I podaci koje iznosi pokazuju da je upravo u 18. stoljeću, i to u Engleskoj, naglo porastao broj otisnutih knjiga. Do kraja stoljeća pojavile su se brojne knjižnice,

koje su uglavnom nudile romane. Sveopća dostupnost i popularnost pisane riječi stvorit će, prema autoru, i tzv. republiku pisane riječi – intenzivnu razmjenu mišljenja i raspravu (putem pisama) između intelektualaca 18. stoljeća. Naravno, svjestan je Pinker, otvorenost i razmjena ideja ne znače nužno da će prevladati “najbolje” ideje: ukidanje ropstva i mučenja, potreba da se izbjegnu despotizam i rat. Ipak, Pinker, iz današnje perspektive pomalo staromodno, tvrdi da će dovoljan broj ljudi zainteresiranih za pitanje uređenja društva, razmišljajući logički i dosljedno, uzimajući u obzir iskustvo te razmjenjujući ideje, u konačnici doći do istih “dobrih” zaključaka – da je dobro imati vlast koja će ljude izbaviti iz Hobbesove sigurnosne zamke, da je također dobro da ta vlast bude ograničena i da ima pristanak podanika/građana, te da je dobro imati institucije koje podržavaju suradnju i slobodnu razmjenu. I u ostatku knjige taj je isti, rekli bismo liberalno-demokratski duh, u različitim institucionalnim oblicima proglašen najzaslužnijim za smanjenje nasilja.

No, naravno, Pinker mora dati primjere – tumačenje krvavih katastrofa 20. stoljeća, te to i čini. Najprije ističe da je stav o 20. stoljeću kao najkrvavijem u ljudskoj povijesti rezultat povijesne kratkovidnosti. Na listi 20 najgorih stvari koje su ljudi učinili jedni drugima Drugi svjetski rat tek je na 9. mjestu, a Prvi na 16. Neke “najgore stvari” protežu se kroz nekoliko stoljeća, poput trgovine robljem i desetkovanja američkih Indijanaca. Na listi su, međutim, i vremenski ograničeniji događaji, poput čuvenih mongolskih osvajanja, koji su po broju žrtava u odnosu na tadašnju svjetsku populaciju puno “krvaviji” od ratova 20. stoljeća. Nadalje, oslanjajući se na podatke i stati-

stičke analize “smrtonosnih sukoba” fizičara i meteorologa Lewisa Frya Richardsona (1881-1953) i njegova sina, Pinker tvrdi da su najveći “smrtonosni sukobi” nasumični (*random*) događaji koji ne slijede obrasce, cikličnost ili bilo kakvu pravilnost. Jedina pravilnost koju su Richardsoni otkrili, a kasnija istraživanja potvrdila, jest odnos vjerojatnosti izbijanja rata i njegove veličine. Dakle, najveća je vjerojatnost da će izbiti najmanji ratovi (s najmanje žrtava), a najmanja da će izbiti veliki rat s ogromnim brojem žrtava (iako ta vjerojatnost nije beskrajan mala). Vjerojatnost izbijanja rata smanjuje se s rastom veličine rata. Na više mjesta u knjizi Pinker inzistira na tome da ne postoji nikakav rezervoar agresije koji se puni za vrijeme mira, pa se onda nakon određenog perioda mora isprazniti u izbijanju rata. Nadalje, ne postoji ni neko određeno vrijeme “pražnjenja” nakon kojeg “prirodno” dolazi mir, sve do sljedećeg puta kad lonac zakuha. U skladu s tim nalazima Pinker zaključuje da je postojala dovoljna vjerojatnost da će veliki ratovi izbiti, a to što su dva izbila u 20. stoljeću stvar je slučajnosti. Ipak, premda ratovi izbijaju bez nekog vidljivog obrasca, može se pretpostaviti da postoje razdoblja u kojima je generalna vjerojatnost izbijanja rata veća, što još uvijek ne implicira i nužnost da će se to dogoditi. Pinker tako staje na stranu onih povjesničara koji drže da bez Gavrila Principa ne bi izbio Prvi svjetski rat, a bez Hitlera Drugi, bez obzira na to što dopušta da su tzv. tenzije u jednom povijesnom razdoblju veće nego u drugom.

U ostatku knjige autor primjenjuje svoje teze na poslijeratno razdoblje te ukazuje na to da iako ljudska priroda i dalje sadrži iste “demone” i “anđele” kao i na početku povijesti, institucije i norme koje

su prevladale nakon Drugog svjetskog rata umnogome su smanjile opću vjerojatnost izbijanja ratova. Najznačajnija promjena koju autor ističe u poglavlju o dugotrajnom miru gotovo je potpun nestanak rata između velikih sila (iznimka je Korejski rat), a prema podacima vojnih povjesničara i istraživača, takvi ratovi jesu najrazorniji i s najviše žrtava. Nadalje, drastično je smanjen broj međudržavnih ratova, a kolonijalni ratovi gotovo su nestali. Objašnjenje tih trendova Pinker će, u skladu sa svojom prosvjetiteljskom orijentacijom, potražiti i naći u moderniziranijim i pažljivo provjerenim Kantovim tezama iz spisa *O vječnom miru*. Pozivajući se na istraživanje politologa Brucea Russeta i Johna Oneala, Pinker će ustvrditi da zemlje rjeđe ulaze u međudržavne ratove ako su demokratske, ako imaju veći postotak vanjske trgovine u BDP-u te ako su članice istih međudržavnih organizacija. No kao uvjereni racionalist, autor će dodatno istaknuti da je iza demokratskog mira proces racionalnog učenja čovječanstva na vlastitim greškama i širenja krugova suosjećanja, koji je započeo s romanima u 18. stoljeću, a nastavio se s razvojem komunikacijskih tehnologija.

Što je, međutim, s brojnim građanskim, gerilskim, paravojnim, etničkim i drugim nedržavnim ratovima; s tzv. jednostranim nasiljem (genocid, etničko čišćenje i sl.) i terorizmom? Neke će vjerojatno začuditi Pinkerovi podaci (iz raznih izvora) da su i ti oblici nasilja u padu, osobito nakon kraja Hladnog rata. Vrhunac broja nedržavnih sukoba, tvrdi Pinker, poklapa se s procesom dekolonizacije koji je mnoge države ostavio bez djelotvornog Levijatana te s raspadom država u 1990-ima, kad je također kao glavni uzrok sukoba istaknu-

ta nestabilnost i nesposobost novonastalih država. To je i razlog zbog kojeg se teza o kantovskom demokratskom miru ne može sasvim primijeniti na tumačenje pada broja građanskih ratova. Naime, premda su u stabilnim demokracijama građanski ratovi gotovo nevjerojatni, oni puno češće izbijaju, prema istraživanju Bethany Lacina na koje se poziva Pinker, u poludemokracijama nego u autokracijama. Ipak, premda češći, građanski ratovi u poludemokracijama puno su manje smrtonosni. Prema istom istraživanju, veći postotak trgovine u BDP-u tek djelomice smanjuje vjerojatnost izbijanja građanskih ratova, dok najveći učinak ima raspoređivanje mirovnih snaga (UN-a ili drugih organizacija), što je za neke možda iznenađujuće. No brojke na koje se Pinker poziva nedvosmislene su – prisutnost mirovnih snaga smanjuje vjerojatnost ponovnog izbijanja građanskog rata za 80 posto. Globalnom trendu smanjenja ratnog nasilja Pinker pridružuje i smanjenje nasilja nad djecom, obiteljskog nasilja i nasilja nad manjinama. Minucioznim grafovima i statistikama, ali i zabavnim primjerima i pričama, prati se smanjenje broja silovanja, ubojstava intimnih partnera, nasilja nad manjinama (Afroamerikancima u SAD-u, ali i drugim skupinama) i homoseksualcima.

U zadnjem dijelu knjige, u “psihološkim” poglavljima Pinker istražuje kako su spomenuti trendovi smanjenja nasilja povezani s “dobrim” i “lošim” stranama ljudske prirode. Pinker je naime zagovornik teze da ljudska priroda nije “prazna ploča” (njegovu knjigu istoga naslova objavio je Algoritam), nego skup kompleksnih i međuovisnih neuroloških, bioloških i psiholoških mehanizama na koje ljudske institucije i norme mogu različito djelovati. Bila

bi šteta, ističe autor, da iz trenda smanjenja nasilja ne izvučemo pouke o onome što radimo dobro, jer se s promjenom ljudskih institucija i normi naši “anđeli”, poput suosjećanja i razuma mogu opet sakriti pred našim unutarnjim “demonima”, poput želje za dominacijom i osvetom.

Ana Matan
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu

Prikaz

Michael Burleigh
Treći Reich – Nova povijest

Fraktura, Zagreb, 2012, 1170 str.

“Ova knjiga govori o onome što se dogodilo kada su dijelovi njemačkih elita i masa običnih ljudi odlučili odustati od svojih vlastitih kritičkih sposobnosti i odabrati politiku utemeljenu na vjeri, nadi, mržnji i sentimentalnom kolektivnom vrednovanju svoje rase i nacije. To je tipična priča dvadesetog stoljeća” (13). Tako britanski povjesničar Michael Burleigh započinje svoje sveobuhvatno djelo o povijesti Trećeg Reicha koje se u deset poglavlja bavi prvenstveno dugoročnom i manje zamjetnom moralnom dekadencijom jednog naprednog europskog društva i njenom kulturnom poviješću. Michael Burleigh (1955) autor je niza zapaženih djela, među kojima se ističu *Ethics and Extermination: Reflections on Nazi Genocide*, *Death and Deliverance: Euthanasia in Germany*